

Kósa László

KÉT KÖNYV A KÁRPÁT-MEDENCEI
MAGYAR SZÓRVÁNYOKRÓL

Regionalitás, közösségépítés, szórványgondozás. Szerk. Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán, Lucidus Kiadó, Budapest, 2007, 285 oldal. *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin – Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection.* Szerk. Balázs Balogh – Zoltán Ilyés, Akadémiai Kiadó Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest, 2006, 272 oldal.

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete és Kisebbségkutató Intézete (Budapest) valamint a kolozsvári székhelyű a Kriza János Néprajzi Társaság együtt rendezett konferenciát a Kárpát-medencei magyar diaszpóráról 2006. június 8–11-én, melynek – a témakörhöz illően, s ezúttal ez a körülmény föltétlenül megjegyzendő – a romániai magyar református egyház Bethesda nevet viselő alapítványi iskolaközpontja és árvaháza adott helyet a kalotaszegi (nyugat-erdélyi) Zsobok (Jebucu) községben. A néhány száz lelkes magyar település mintegy évtizede ennek az intézményegyüttesnek köszönhetően kezdett szélesebb körben ismertté válni. Létesítői mint reménytelen helyzetben lévő, néptelenedő zsákfalut választották ki, azzal a szándékkal is, hogy élethe-tőségein javítsanak. Addig köves bekötőútja sem volt, a vállalkozással egyidejűleg nyugat-európai segítséggel épült meg. Ma a zsoboki méltó párja a dévai és a választúti hasonló központoknak. Nagy körzetből gyűjti össze a gyermekeket, saját zöldséges- és gyümölcsöskerttel, tejjgazdasággal működik, több mint ötven munkahelyet fenntartva.

A *Regionalitás, közösségépítés, szórványgondozás – Nemzetközi összefogás a szórványkérdésben* címet viselő konferencián elhangzott és tanulmánnyá átdolgozott előadások önálló kötetben láttak napvilágot. De már ezt megelőzően ebből az anyagból válogatva, példás gyorsasággal egy angolra fordított összeállítás is megjelent, hogy a diaszpóra-kérdés speciális magyar értelmezései és kutatási eredményei a nemzetközi érdeklődés számára szintén hozzáférhetővé váljanak. A magyar változatban 28 szerző 24 szövege szerepel, az angolban 14-en írtak 13 közleményt. A két kötet együttes ismertetését az indokolja, hogy angol tartalma nem csak a válogatás miatt nem azonos a magyaréval. Négy tanulmány teljesen vagy részben különbözik szerzői magyar dolgozatától. Sőt mint látni fogjuk, ketten a konferencia egyik fő kérdésében karakteres véleményüket eredeti előadásukban nem, csak az angol kötetben nyilvánították ki.

A konferencia résztvevői által képviselt szakterületek széles skálájában szemléletesen kifejeződött a téma interdiszciplinaritása (néprajz, kulturális antropológia, szociológia, történettudomány, teológia, pedagógia, demográfia, statisztika, politológia, nyelvtudomány). Vele összefüggően a most ismertetett kötetekben olyan nagy számú vitás probléma és figyelemre méltó kezdeményezés kapott helyet, hogy a tömör tartalmi is-

mertetés mellett ezúttal csak a fontosabb kérdésekkel foglalkozhatunk. Minthogy az előadások zöme egészen friss kutatási eredményekről ad számot, alkalmasak a jelenlegi magyar diaszpórákutatás erősségeinek és gyöngéinek, nem utolsósorban sokrétűségének részbeni áttekintésére is.

Elöljáróban két összefüggő, eszmetörténeti tényezőt szükséges föl idézni. 1. A Baltikum és a Balkán közötti közép-európai régióban a felvilágosodás hatására – bár nem kizárólagosan, de döntően és túlnyomólag – a nyelv a nemzeti és az etnikai identitás meghatározó eleme. Ennél fogva a diaszpóra-létről alkotott vélemények szorosan összekapcsolódnak a nyelvhez viszonyulással és a kulturális értékrenddel. 2. A magyar népesség történetének a 20. században az egyik fő jellemzője a fokozódó szórványosodás. Az értelmiség egy jelentős csoportja felelősségének tartja foglalkozni a kérdéssel, időről időre fölmérni a fejleményeket, és lehetőség szerint fékezni vagy megállítani a folyamatot, menteni a veszélyeztetett értékeket. Ám a konferenciakötetek is – mint alább látni fogjuk – dokumentálják a kérdések eltérő megítélését és a vitákat.

Több előadó hangsúlyozta, szerintünk sem tagadható, hogy a magyar diaszpórákutatásnak historiográfiaiilag és a jelenben egyaránt problémája az elméleti hiányosság. Ezért megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a kötetek elméleti tanulmányai. Biczó Gábor konferencián elhangzott szövege (*A nemzetközi diaszpóra-kutatás eredményeinek gyakorlati jelentősége a magyar szórványkutatásban*) a nemzetközi tudományosság két fontos témakörét („a diaszpóra és az otthon”, „konnektivitás”) elemzi. Kár, hogy címével ellentétben a magyar kutatásokat csupán egy rövid bekezdésben említi, mint amelyek hasznosíthatják az elemzett nemzetközi törekvéseket. Az angol kötetben másik dolgozatot közöl (*Transnational Dimensions of the Diaspora Issue and Hungarian Diaspora Research*), melynek nagyobbik felében szintén neves nemzetközi, főleg amerikai diaszpóra-elméleteket mutat be, majd hatásukat taglalva az általános elmélet kialakításának lehetőségét kritikailag mérlegeli. A címre tekintve azonban ezúttal is hiányérzetünk marad. Nemcsak azért, mert az ismertett elméleteknek nem volt korabeli magyar recepciójuk, hanem mert Biczó utólag sem próbálja ezeket a magyar vizsgálatokra konkrétan vonatkoztatni (talán nem is lehet). Sőt amit róluk ír, kutatástörténeti vázlatnak sem nevezhető. Ugyanis mindössze „három önkényesen kiemelt”, „jelentős” (a szerző szavai) szórványkutató koncepciót ismertet és bírál. Bárhogyan minősítjük a magyar kutatásokat, ennyi hivatkozás csak arra elegendő, hogy megtéve az asszimiláció depravációs olvasatát alapkérdésének, végül sommásan „előítéletes és hamis beállítódás”-úaknak jelentse ki őket. Már az is probléma, hogy a tudományosan (s természetesen politikailag) megalapozott nemzetközi és amerikai elméletek után nagyobb részben csekély tudományos háttérű törekvéseket mutat be. Bélték Kálmán könyvét (1910) „jelentős”-nek mondani erős túlzás. Az I. világháború előtti magyar „szórványirodalom” nem más, mint publicisztika, szépirodalom, politikai röpirat stb. – gyakran radikális nacionalizmussal terhelve. (Nem vigasztaló, hogy a román is ilyen.) Az I. világháború előtt nem ismerték fel Magyarországon a kérdés tudományos súlyát, utána pedig nagyon nehezen bontakozott ki a nemzetközi tájékozódás és a szakembernevelés. Hatványozottan érvényes ugyanez a kisebbségi magyarok önálló tudományos életére. A Biczó által másodikként bírált erdélyi Venczel József ígé-

retesen induló pályája a II. világháború és következményei miatt torzó maradt. Venczel saját közössége szórványainak eltűnését veszteségnek fogta föl. A zsoboki konferencián is részt vevő Vetési László mint Venczel követője kapja egy korábbi tipológiai tanulmánya (2000) és annak vitája folytatásaként a legterjedelmesebb és leginkább elutasító kritikát Biczótól. Szerintünk tévedés Vetési szórványmentő munkáját és ugyancsak saját közösségének védelmében kifejtett társadalom- és egyházpolitikai fogantatású ajánlatát szaktudományos (akadémiai) koncepciónak fölfogni.

Biczó kutatástörténeti kritikáját egy vonatkozásban föltétlenül igazolják a konferencia előadásai. Eltérő szórványértelmezésekkel, fogalmi bizonytalanságokkal, sőt esetenkénti „zavarosság”-okkal is (az ő szava) találkozunk. A *diaszpóra* és a *szórvány* szavakat a konferencia résztvevőinek nagy többsége szinonim fogalomként használta, ám nyilvánvaló, hogy ma nincs konszenzusos magyar definíciójuk. A résztvevők csak abban a minimumban értettek egyet, hogy valamilyen etnikai-kulturális-nyelvi peremhelyzetet jelentenek. A definíciók a magyar nyelv helyzetének változásaival összefüggésben a legutóbbi időkig és a jelenben folytonosan a történeti emlékezettől és a politikától erősen determináltak. Fontos és jellemző, hogy nyelvünkben a 19. század végéig a diaszpóra jelentése a görög eredetinek megfelelő a migrációhoz tapadt (zsidók, örmények, görögök), a magyar etnikumra az Egyesült Államokba irányuló, ekkor kezdődő gazdasági emigrációra kezdték csak alkalmazni. Ám ugyanebben az időben figyeltek föl magyar értelmiségiek a Magyarország határain belül nem magyar etnikumú többségi közegben élő kisebb magyar csoportokra, melyek különféle történeti demográfiai okokból alakultak ki, és bár a Magyar Királyságban éltek, kétségtelenül volt esélyük magyarnyelvűségük elvesztésére. Az utóbbi akadályozása céljából kulturális és politikai akciókat indítottak, és megjelölésükre alkalmazták a magyar „szórvány” szót, ami formálisan pontos fordítása a diaszpórának, azonban a jelentése a gyakorlatban – mint láttuk – ezután eltért. Ez a jelentés lényegesen bővült 1920 után, amikor a Magyarországgal szomszédos országokba került magyarok, de főleg kisebb csoportjaik vitathatatlanul és fokozottan ki voltak téve a többséghez asszimilálódásnak.

Nem szorul magyarázatra, hogy az asszimilációról a kötetek szerzőinek többsége közvetlenül vagy áttételesen, határozottabban vagy lágyabban fogalmazva véleményt mond. Biczó Gábor álláspontját azonban csupán Ilyés Zoltán angol nyelvű dolgozata osztja. Ilyés elsősorban a magyar szakirodalom, valamint széleskörű antropológiai és szociológiai tereptapasztalata alapján vázlatként kidolgozva a diaszpórakutatáshoz sorozatnyi tipológiai közelítést ajánl. Modelljei szemléletesen képviselik az 1918 előtti Magyarország területén kialakult, ma több országban élő nemcsak magyar, hanem német diaszpórák sokféleségét is. Szinte mindegyik iniciatíva továbbgondolásra vagy vitára érdemes. Tanulmánya végén a szerző a diaszpórakutatás fordulatát sürgeti, amelynek szerinte elsősorban az asszimiláció veszteségként való felfogása elutasításában kellene kifejeződnie. Szerintünk azonban ez a konklúzió nem feltétlenül és nem igazán meggyőzően következik írásának előző részéből (*Researching and Interpreting Diaspora – Remarks on Social Science Research into the Diaspora Communities of the Carpathian Basin*).

Talán legtömörebben a kalotaszegi születésű Péntek János nyelvészprofesszor fogalmazza meg az asszimiláció eltérő értelmezésének a lényegét: „Világosan felismerhe-

tő a variabilitás, illetőleg a diverzitás elfogadásában mutatkozó különbség a paradigmában, az elméletben és a kisebbségpolitikában is: az egyik a nyelvi és kulturális sokféleséget tekinti értéknek, a másik egynyelvű redukcionizmusra törekszik, és legfeljebb a változatosságot tekinti értéknek, a sokféleséget nem.” (147) Péntek János *Kalotaszeg bizonyosságai és kérdőjelei* című előadásában nemcsak a konferencia témaköréhez kapcsolódó nézőpontokat elemzi, hanem megidézi a hely szellemét is. Kalotaszeg sajátos magyar kultúrájának és természeti viszonyainak, többek között Kolozsvár közeli fekvésének köszönheti, hogy csaknem másfél évszázada az erdélyi társadalom- és természettudományos kutatások egyik leggyakoribb terepe, sőt kísérleti terepe. Ismertsége és jelentősége a magyar nemzeti (kulturális) identitásban messze túlmutat mind saját földrajzi, mind Erdély határain. Péntek saját dialektológiai kutatásainak eredményeiből elméleti értékű eredményekre, egyúttal a tudománytörténeti múlt és a régió mai helyzetéből kínálkozó tudományos és a szórványokért társadalmi érzett felelősségre is felhívja a figyelmet.

Ha magától értetődik, hogy az asszimiláció jelenségét szinte kivétel nélkül mindegyik tanulmány érinti, némileg meglepő, hogy mindössze egy előadó választotta teljes egészében témájául. Kiss Tamás a nemzetközileg elterjedt *cohort-component method* alkalmazásával elemzi az erdélyi (pontosabban a Románia Kárpát-medencei részében élő) magyarok 1964–2002 közötti demográfiai mutatóit. A gondosan fölépített, komoly elméleti és módszertani tájékozódással készült vizsgálat a népességi vesztség meghatározó részét az etnikailag vegyes házasságokból adódó asszimilációval magyarázza. Térképekkel, ábrákkal, grafikonokkal és táblázatokkal kísérve, biztos szakmai tudással és szigorú tudományos tárgyilagossággal adja elő eredményeit (*Vegyes házasságok és asszimiláció a demográfiai modellekben*).

A szerzők között nagyobb csoportot képeznek a néprajzkutatók. Pozsony Ferenc jelentős tereptapasztalat birtokában elsősorban a románná asszimilálódás utolsó (vagy utolsó előtti) szakaszában élőkkel, a gyakorlatiasságból vagy kényszerből etnikai-nyelvi azonosságtudatukat és vallásukat fokozatosan feladók, felcserélők viselkedésével, szokásaival, motívumaival ismertet meg (*Szórványok hétköznapijai*).

Keszeg Vilmos széleskörű tudományos kutatási programban erdélyi életpálya-történeteket és élettörténeteket elemez (*A szórványsors autobiografikus megjelenése*). Szórványban élők önéletrajzi elbeszéléseiből és írásaiból készült vizsgálata eredményeinek részleteit mint előzetes beszámolót adja közre. Elsősorban nem a szórványlétről, hanem a róla való beszédéről kérdezte adatközlőit. Egyelőre a történetek létrejöttének körülményeibe, motívumainak és a nyilvánossághoz való viszonyának az elemzésébe ad betekintést. A változatos és fordulatos egyéni életsorsok a diaszpóra mindennapjainak krónikáját adják. A megmaradás stratégiái az eredeti értékrend folyamatos kompromisszumait követelik meg, amire szemléletes példa, hogy a várható asszimiláció előfeltételét jelentő etnikai (és szinte mindig vallási) vegyes házasságokat a család homogén nyelvi állapotú tagjai csaknem mindig ellenzik, elítélik, de utóbb megbékélnek vele, és alkalmazkodnak a következményeihez. A szempontokban és következtetéseiben gazdag tanulmány további értékes kutatási eredményeket ígér. Az angol szöveg az eredeti magyar előadás rövi-

dített és tömörített változata, miáltal az ismertető szempont erősödött, a szerző pedig inkább háttérben maradt (*Autobiographical Representations of Diaspora Existence*).

Keszeg módszertani előadásához két esettanulmány kapcsolódik. Az egyik egy tanítónő munkásságát és mikrovilágát mutatja be, aki csaknem egész életét ugyanabban a szilágysági magyar községben töltötte. A magyar oktatásban és közművelődésben, majd 1990 után az egyházi életben is aktív szerepet vállalt, ma is dolgozik (Nagy Réka: *Tűzfelölösök vagyunk. Egy szilágysági tanítónő élettörténetének elemzési lehetőségei*). A másik tanulmány a Fogaras melletti Halmágy szórványközségben élő, legpontosabban „naiv művész”-nek meghatározható asszony élettörténetével ismerteti meg (Ozsváth Imola: *A szórványosodás motívumai egy élettörténetben*). A két asszony helyzete a helyi társadalomban merőben eltérő. Az egyik központi szereplő, a másik peremlétben él. Az egyik tevékenységének színhelelye a közfelfogás szerint nem mondható szórványnak. A tanítónő éppen azért is dolgozott, hogy a szórványosodás ne következzen be. A másik asszony lakóhelye középkori keletkezése óta valószínűleg mindig nyelvi-etnikai szórvány volt. Az életrajz nemcsak egy idős asszony különös pályájára visszatekintés, hanem a szülőhely évszázados integritása fölbojlásának krónikája is.

Magyar Zoltán elsősorban erdélyi kutatásai alapján számos példával szemlélteti, hogy a történeti tárgyú folklór a diaszpórában élők azonosságtudatának lényeges eleme, különösen olyan helyzetekben, ahol nincs anyanyelvi iskolai oktatás és egyházi kultusz. Megjegyzésre méltó, hogy az illető közösségek történeti emlékezetében fontos helye van az etnikai atrocitásokról vagy azok elhárításáról szóló, szorosan a településhez, sőt az egyes családokhoz kötődő történeteknek (*A folklór mint történelmi emlékezet a szórványban*).

Borsos Balázs térképekkel illusztrált tanulmánya a Magyar Néprajzi Atlasz adatbázisa clusteranalízises feldolgozásból tanulságokat kínál a szórványhelyzetben lévő magyar etnikai közösségek tradicionális kulturális beágyazottságáról (*Erdélyi szórványközségek kulturális hovatartozása a Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása tükrében*).

Kalotaszeg peremvidékeinek magyar lakosságáról jelenkori súlyponttal, de történeti visszatekintéssel szól Balogh Balázs és Fülemüle Ágnes írása. Véleményünk szerint módszertanilag ez a kötet legösszetettebb tudományos vizsgálata. A szociológia, az antropológia, az etnográfia, a nyelvtudomány, a történettudomány eredményeit és forrásait egyaránt hasznosítja, egyúttal egy másfél évtizedes komplex vizsgálat része. Számos tanulsága közül most azt emeljük ki, amely közvetlenül kapcsolódik a könyvismertetésünkben fölvetett egyik vitás kérdéshez. A régió peremén elhelyezkedő, változatos társadalomtörténeti hátterű magyar szórványok fogyása és eltűnése, majd a korábban kompakt magyar etnikumú települések szórvánnyá válása elsősorban a környezet román többsége és az etnikai összeütközések miatt már akkor elkezdődött, amikor a terület magyar államiság alá tartozott. Az utóbbi évtizedekben ezek a folyamatok a hatalomváltás, a modern urbanizáció és a drasztikus politikai intézkedések (például a mezőgazdaság kényszerített kollektivizálása, a feszített kommunista iparosítás) nyomán fölerősödtek, és már nemcsak a peremeket, hanem a régió csaknem egész területét érintik (*Elzárkózás és kapcsolatterés — Szórványközségek eltérő magatartásmodelljei egy nagy múltú erdélyi magyar táj, Kalotaszeg peremén*).

A néprajzosok mellett a szerzők másik jelentős csoportja az antropológusoké és a szociológusoké. A diaszpóralét sokféleségének különös figyelemre méltó esete, egyúttal néhány tekintetben a kalotaszegi folyamatok ellenpéldája a dél-erdélyi Oltszakadát falu. Magyar lakossága a középkortól elszigetelten, a legközelebbi, szintén szórvány magyar etnikumú településektől több tíz kilométerre él. A településen belül a románsággal szemben hosszabb ideje kisebbséget képez, lélekszáma 200 fölé sosem emelkedett. Kádár Edit alapos és részletes, a teljes 20. századot átfogó történeti demográfiai és szociológiai vizsgálata táblázatokkal és statisztikákkal gazdagon dokumentálva, meggyőzően bizonyítja, hogy a diaszpóra a magyar nyelvhez, a lutheránus valláshoz és az etnikai-vallási endogámiához való, mindmáig szigorú ragaszkodásnak köszönheti létét, noha több mint nyolcvan éve nincs magyar állami főség alatt (*Ethnolingvisztikai vitalitás a szórványban. Oltszakadát*).

Földrajzi, történeti és demográfiai okokból érthető, hogy a konferencia előadásai túlnyomó többségének romániai a tematikája. Mégis sajnálatos más Kárpát-medencei előadások hiánya, mindössze kettő kapcsolódik a mai Szerbia területéhez. Hajnal Virág és Papp Richárd egy szerémségi községben folytattak vizsgálatot. Míg azonban az oltszakadái magyarok kb. 800–900 éve kerültek mai helyükre, Dobradó falu lakói csupán 120–130 éve, gazdaságilag motivált migrációval egy nyelvileg-vallásilag nagyon tarka közegbe. A terület 1918-ig a magyar koronához tartozott, de nem mint a Magyar Királyság, hanem Magyarország társországa, Horvát-Szlavónország része. Ezek a körülmények magyarázzák nyelvi állapotukat, valamint azt, hogy a közeli múltig a „dobradósiak” létéről alig vagy semmit sem tudtak a tömbben élő magyarok, és a „dobradósiak”-nak is meglehetősen hiányosak voltak az ismereteik róluk. A nyelvhasználat és identitás iránt érdeklődő kulturális antropológusok Jugoszlávia fölbomlása után érkeztek a községbe, amikor Magyarország, a magyar nyelv és etnikai hovatartozás a korábbiakhoz képest felértékelődött a térségben, egyúttal az anyaország is „fölfedezte” a diaszpórát, noha a kapcsolatfelvétel több okból eddig sikeresnek nem mondható. A szerzőpáros magyarul közölt tanulmánya néprajzi-antropológiai helyzetkép egy alig százfős római katolikus szórványtelepülés vallási életéről, amit a pravoszláv érintkezések sajátosan színeznék („*En pravoszláv katolikus vagyok.*” *Vallás és identitás egy szerémségi magyar szórványközösség kultúrájában*). A magyarral összefüggő, azt kis részben fedő angol tanulmányban a vizsgálat kiszélesedik, a kutatóknak a mikroközösségben eddigi végzett (bizonyval folytatandó) munkájának összegzése jelenik meg, középpontban a nyelvi-etikai kérdésekkel (*The Cultural Anthropology Lessons of Study of Hungarian Community in the Szerémség [Srem]*).

Tóth Pál Péter kérdőíves felmérése szerint a ma Magyarországra bevándorló magyarok zöme nem diaszpórából, hanem az összefüggő magyar népességből kerül ki. Ez a tény azért elgondolkodtató, mert óhatatlanul a helyben maradók diaszpórává válása felé mutat. Szorosan kapcsolódik hozzá egy másik kérdés: vajon a migránsok miért nem a diaszpórát igyekeznek elhagyni? A rövid dolgozat első fele több mint egy évezred etnikai koncentrációit számba venni próbáló magyar népességtörténet, ám érthetetlenül nélkülözi a történeti statisztikai és demográfiai adatsorokat (*A szórványosodás és népességfejlődés*).

A témakör sokrétűségét illusztrálja néhány olyan előadásszöveg is, amelyek témaválasztásuk miatt egymással csupán lazán kapcsolódnak. Peti Lehel dolgozatának a moldvai magyarok iránt 1990 után – főleg magyarországi bázison – megélénkülő társadalmi érdeklődés a témája (*Szórványosodás és mítosz a csángó kérdésben*). Az archaizmusok és az eredetiség keresésének, velük együtt a mitoszteremtésnek ezen a téren nagy múltja van. Új elem a szervezett vagy alkalmi segíteni akarás, amely konfliktusokkal is járhat. A támogató és a támogatott a másik fél kellő ismerete hiányában kölcsönösen mást várnak egymástól, ami végsősoron a csángóknak a modern magyar nemzeti identitástól eltérő azonosságtudatára megy vissza. Az érdeklődés vadhajtasait illető radikális kritika jogos. Azonban a teljesen negatív kontextus, amit a szerző szó- és fogalomhasználata különösen nyomatékosít, nem szerencsés, mert a hitelesség ellenében hat. Hiányzik a pontosabb elemzést szolgáló történeti magyarázat, főleg a diktatúrák szigorú tiltására utalás.

Klamár Zoltán az 1918-ban Jugoszláviához csatolt magyarok (nem csak a szórványhelyzetben lévő) identitásmegtartó törekvéseit foglalta össze nagy vonalakban (*Történeti identitásrégiók és szórványidentitás a 20. században – túlélési stratégiák a vajdasági régióban*).

A 19. században döntően magyar lakosságúvá lett, egykor kiváltságolt máramarosi városvároska, Hosszúmező többségben magyar anyanyelvű lakosai négy valláshoz tartoznak. A szerző szerint az általános romániai társadalmi tényezők mellett némelyik család hajdan eltérő etnikai eredetének emléke, valamint az egyházi magukra hagyottság a legfontosabb okai az önazonosság általa tapasztalt zavarának és föltehetően a kezdődő identitásváltásnak (Szilágyi Levente: *Etnikai és vallási identitás Hosszúmezőn*). Az érdekes és tanulságos megfigyelések elfogadhatóságát erősítették volna a statisztikák (számszerű és nem csak becsült adatok), valamint a vizsgálat során megörökített egyedi esetek (példák).

A magyar kötetben *A szórványgondozás esélyei és dilemmái* címmel önálló egységben található a gyakorlati tevékenységgel kapcsolatos írások. Szerzőik azokat képviselik, akik a szórványok megmaradásáért a helyszíneken végzik a nagyon gyakran reménytelen munkát: politikusok, lelkészek, művelődésszervezők, pedagógusok. Vetési László nagyívű összegző tanulmánya élére állítva a szórványok megmaradásának kérdését, három tervezési-cselekvési szintet határoz meg, helyit, regionálisat és nemzetit. Írása csaknem minden során érződik a több évtizedes empirikus, széles tapasztalat, a problémák mély ismerete és sokszoros végiggondolása. A tanulmány a szórványügy valóságos szótára is. Hangvétele erősen kritikus, sorra veszi mindazokat a tényezőket (döntési fórumok, intézmények, személyek), amelyek és akik megítélése szerint cselekvést mulasztanak. Egyzersmind önkritikus, mert a feladatokat sorolva pontosan tisztában van azok teljesítésének nehézségeivel, hogy egy részük eleve illúzió s nagy esély van rá, hogy az is marad. Távlatosan számol Románia EU-csatlakozása után a magyarok addig nem tapasztalt arányú további szórványosodásával (az előadás még a belépés előtt hangzott el), ami azonban a szórványokért dolgozók mozgásterének kitágulását is jelentheti (*Tenni vagy nem lenni! Erdélyi szórványfeladatok és cselekvési lehetőségek paradigmái az unió kapujában*).

Vetési írására rímel a politológus, egyetemi oktató Bodó Barna előadása, aki mint politikus és újságíró elkötelezettje a diaszpóra anyanyelve és etnikai identitása védelmének (*Regionalitás, közösségépítés, szórványgondozás*). Fő működési területe a romániai Bánság,

amely kiterjedt magyar és erősen megfogyatkozva máig német diaszpórarégió is. Példáit ebből a térségből meríti, és ő sem hallgatja el, hogy a szórványok megmaradásért dolgozni esetenként csekély eredménnyel jár. Címének megfelelően írása elsősorban közéleti mozgósító jellegű, nem szaktudományos közlemény, amely azonban sürgeti a tudományt, hogy eredményeivel járuljon hozzá a hiányzó magyar diaszpórástratégia kimunkálásához. Az, hogy Bodó a magyar kötet egyik szerkesztője volt és írása az angol válogatásba is bekerült, mind a magyar, mind a nemzetközi érdeklődés számára jelzi a diaszpóra-kérdéskörnek a konferencián hangsúlyt kapó társadalompolitikai megközelítését.

Kiss Dénes gyakorlatban működő modellből von le elméleti megállapítást. A neo-protestáns kisegyházak, közelebbről az adventisták misszióját és kapcsolati hálóját hozza föl példaként. Rövid írásának fontos megállapítása, hogy a szórványlétnek záloga a környezet ellenkező hatásaival szemben, magától értetődően áldozatok árán is, érték-ként ragaszkodni az identitáshoz (*Szórványkérdés erdélyi falusi környezetben. A vallási kisebbségek identitás-fenntartó stratégiáinak alkalmazhatóság az etnikai szórványokra*). Kérdés azonban, hogy a valláshoz ragaszkodás együtt jár-e a nyelvhez és nemzetiséghez ragaszkodással.

Végül a nem szaktudományos blokkban olvashatjuk Matekovics Mária és Matekovics Lajos konkrét beszámolóját az Arad megyei magyar községekben folyó identitáserősítő közművelődési tevékenységről (*A szórványgondozás sajátos esete. Szórványban a megyében és tömbben a faluban*). Földrajzi fekvése nem indokolja, mégis ez a vidék méltatlanul csaknem kimarad a romániai magyarok iránti magyarországi érdeklődésből. A rövid írás tartalmasan tájékoztat a közösség-szervezés, benne a támogatásért pályázás nehézségeiről és a munka eredményeiről (településközi kapcsolatok, faluünnepek stb.), miközben rámutat egy más térségekben is lehetséges, lényeges adottságra: a térségben nem településeként néhány családról, személyről van szó, hanem valójában nyelvsgazdagokat alkotó, viszonylag népes közösségekről.

A magunk részéről a gyakorlati szórványmunkához soroljuk Fekete Albert, Kabai Róbert és Eplényi Anna írását, jóllehet nem a szórványok, hanem egy kistérségi vidék-fejlesztési program a tárgya. Azonban amennyiben a kezdeti sikerek után tartósan népességtartó hatása lesz, megelőző szórványmentésként is fölfogható. A kezdeményezés Kalotaszeg szívében, Zsobok szomszédságában kulturális örökségvédelmi programmal, a természeti adottságok kihasználását és a falusi turizmust ajánlva biztató eredményekkel kísérel meg föllépni (*Örökségvédelmen alapuló falu- és vidékfejlesztés a Sztánai-völgy térségében*).

Ilyés Zoltán konferencián elhangzott és magyarul közölt előadása társtalan a megjelent írások körében. Az a kultúrtáj- (történeti kistáj-) fogalom, amit vázol, genezisével nem a diaszpórákutatáshoz kötődik, ám a szórványok megragadására is alkalmas lehet, sőt a sztánai előadás szellemében élethelyzetük javításának keretétül szolgálhat. Kár, hogy az előadó az ötlet konkretizálására nem vállalkozott (*A kultúrtáj mint társadalomtörténeti palimpszeszt és fejlesztési erőforrás*). Csak a teljesség kedvéért említjük – ugyanis nem tudjuk kapcsolni a konferencia témaköréhez – A. Gergely András dolgozatát, hiszen nem szórványhelyzetet, hanem regionális identitást elemez (*Történeti etnikumból belső szórvány: a magyarországi kunok reflexiója a lokális kultúrákutatásra*).

E sorok írója részt vett a konferencián, ezért elmondhatja, hogy az előadásokhoz aktívan vitázó és további szempontokat vagy adatokat fölvető hozzászólások kapcsolódtak, amelyeket a kötet jellege folytán nem közvetíthet. Csalódásként könyvelhető el, hogy az előadók gyakran utaltak a magyar szórványnépeség döntő többségének városi lakóhelyére (kis- és nagyvárosok, ipari települések lakónegyedei), a konferencia előadásai mégis elsősorban a falvak népéről szóltak, a kötetekben megjelenő tanulmányokban pedig még kisebb arányban szerepel az urbánus diaszpóra. Az egyházak jelentős szerepe ugyancsak a valóságnál és a konferencián elhangzottaknál kisebb figyelmet kapott a közölt tanulmányokban. Különösen hangzik ez a megjegyzés a konferenciának helyet adó intézményre gondolva.

Csakis sajnálhatjuk, hogy az elméleti vitatételt megfogalmazó két előadás (Biczó, Ilyés) nem a konferencián hangzott el, hanem az angol nyelvű kötetben látott napvilágot. Az alapvetően eltérő értelmezések között a vita bizonyosan folytatódni fog, de aligha válik termékennyé, ha lesznek, akik a tudomány megsértését látják a szórványok asszimilációját saját közösség részéről értékvesztésként fölfogó nézetben. Mint láttuk, a konferencia jelenkutatáson alapuló előadásai többségének olvasata az, hogy a konkrétan érintettek és szereplők nagy része veszteségként éli meg családjában a kultúraváltást és a nyelvcserét. Megértésük (helyzet, gondolkodás, vélekedés stb.) sem feltétlenül feltételezi és kívánja az ellenkezőjét. Miért vitatná el ezt tőlük a tudomány? Megszívlelendőnek tartjuk a Péntek János tanulmánya végén olvasható figyelmeztetést, amely nagyon körültekintően és óvatosan jellege szerint alkalmazott kutatás képét rajzolja föl, melynek célja a szakmai pontosság, de eredményeinek felhasználói közül nem zárhatjuk ki sem az esélyegyenlőséget szorgalmazó társadalompolitikát, sem a nyelvet és az általa képviselt kultúrát óvó nemzetstratégiát. Mindemellett int, nehogy a diaszpórákutatók a szakmaiság rovására kiszolgálja a politikát (148–149).

A magyar etnikum a 20. században a diaszpórahelyzet olyan sok eltérő változtatást produkált, hogy vizsgálatukra elvileg elméleti megállapításokat fölmutató tudományos műhelyek sora szerveződhetett volna. Azt már szinte utópisztikus óhajként tesszük hozzá, hogy megfelelő tudománydiplomáciával ebből a nemzetközi kutatás is profitálhatott volna. A már említett, a 20. század első felében fölmerült akadályokra, kudarcokra és elégtelen teljesítményekre visszautalva azért is sajnálhatjuk a kötetekből hiányzó magyar kutatástörténetet, mert annak a két világháború között már voltak emlékezetre méltó és nem tanulság nélküli, ám csaknem elfeledett kezdeményezései. (Például a Magyar Kisebbség és a Láthatár című folyóiratok, a pécsi egyetem kisebbségi intézete, a Magyar Szociográfiai Intézet stb., a további tanulságos erdélyi példákra Keszeg Vilmos tanulmányai utalnak.) A következő időszak sokáig még ezeknek a széttagolt törekvéseknek a szintjét sem érte el a II. világháborút követő diktatúrákban. Az 1980-as évek második feléig – ha eltekintünk az egészen más célú néprajzi munkáktól – tervként sem merülhetett föl a magyar diaszpóra tudományos kutatása. Megmaradt tradíciónak az említett elméleti hiányosság. Ebből a szempontból – ismét mondjuk, hogy ez nem „vigasztaló” – a szovjet befolyási övezet országai alig különböztek egymástól, kivéve magát a Szovjetuniót. A moszkvai Mikluho Makláj Intézetben nagyszámú kutató végezte az „etnikai fo-

lyamatok”-nak nevezett asszimiláció vizsgálatát, voltaképp a *melting pot* kommunista változatát tanulmányozták. Megjegyezzük, hogy a diaszpórakutatásban igazán a nyugati magyar emigráció sem tűnt ki.

Mindezt azért is említettük, hogy kiemeljük: a magyar diaszpórakutatás 1990 után állt igazán talpra. Ez jórészt magyarázza mindazt az egyenetlenséget (és még többet, melyet itt nem érintettünk), amelyre a kötetek értékelése során rámutattunk. Nevezzük a közelmúlt éveket újrakezdésnek vagy akár indulásnak, a tudománytörténet részben magyarázza, de nem indokolja a gondokat, az ismételten említendő elméleti hiányosságokat, a fogalmi tisztázás adósságát, a tudományos kutatás és a szórványokkal való gyakorlati foglalkozás el- lentmondásait stb. Közhely említeni, hogy a konferencia eredményességét majd a jövő megmutatja, mert már most bizvást megállapítható, hogy eredményes volt. Amihez az is hozzátartozik, hogy az előadók és a szerzők életkora csaknem hat évtizedet fog át (nem minden előadás látott napvilágot), a zöm azonban a kutatói középnemzedékekből, azoknak is inkább a fiatalabb korosztályaiból, a 30-40 évesek közül került ki.

Nomádok Orenburgnál